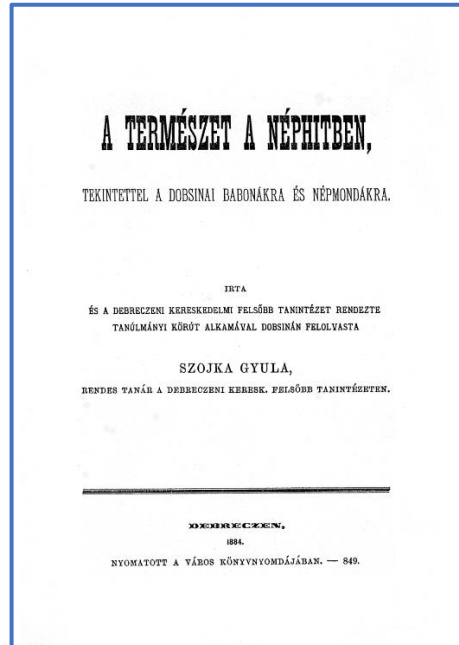

Príroda v ľudovej viere s dôrazom na povery a povesti Dobšinej

V roku 1884 bol uverejnený pomerne rozsiahly text na uvedenú tému, spracovaný Júliusom Szojkom dobšinským rodákom, ktorého voľný preklad do slovenského jazyka, predkladáme:

Prvým objektom nábožnej úcty, ktorý stál pred človekom, bola samozrejme príroda. Človek, sám ako prírodná bytosť, je nepretržite a nevyhnutne pod vplyvom prírody. Prírodné úkazy, ich kladné alebo záporné účinky, vzbudzujú v ňom vďaku alebo strach a pocit úcty či obdivu. Účinok vidí a pociťuje, ale príčiny a závislosti, nepozná. Hľadal tak v nich takú moc, ktorá živí alebo ničí prírodné objekty a vyvoláva alebo zastavuje stále sa meniace prírodné úkazy. Domnieval sa, že v prejavovaných silách prírody sa dá nájsť nekonečno a duchovno, ktoré možno ctiť, zbožňovať a veriť v nich. Tomu duchu, ktorý je podľa naivnej viery prirodzene iba podobný duševnej bytosti, chcel veriť a obrazotvornosťou jednotlivé objekty a úkazy prírody zosobňoval. Veril v nich, bál sa ich, ctil si ich, zbožňoval a modlil sa k nim. Jeho domienky predstavovali pravieru, ktorej ako pozostatky ostali ľudové bájky, povesti a povery. Pozostatky, ktorých prastarý význam zakrýva neodhaliteľný závoj uplynulých storočí.

V prírodnom prostredí možno rozlišovať štyri živly: ovzdušie – vzduch, oheň, voda a zem (pôda). Podľa názoru modernej vedy sú to štyri základné prvky, v ľudovej viere však nie celkom. Z hľadiska vzťahu prírody k ľudovej viere autor pokladá za najvýhodnejšie toto rozčlenenie, pretože v predkladanom texte nepovažuje prísne vedecké názory ako smerodaté.

Prvým prírodným živlom je ovzdušie – **vzduch**, ktoré zo všetkých živlov je na vznik povier a povestí bez sporu najvýhodnejší. Bez pohybu je zmyslami takmer nepostrehnuteľný a tak ani nebol zosobňovaný. V ľudovej viere však dôležitejšiu úlohu mal pohybujúci sa

vzduch – vietor a víchor, ktorý už je badateľný a pôvod toho pohybu ako vlastnosť osobnosti je už možné určiť. Vietor, ako mužské pokolenie sa rád zahráva so ženami, dvíha im sukne, strapatí vlasy, ale nie však preto, že by mal tak veľmi rád ženy, skôr im nedôveruje. Inak vietor má hundravú povahu, neustále šantí so ženami a deťmi alebo ako premenlivý s ľuďmi aj zvieratami. Je nútený zaobstarávať pokrm pre ženy a deti, preto, ak oproti vetru rozprášime múku – zanikne. Ak vietor v komíne nôti, je potrebné vhodiť do pece jablko a orechy, aby prestal. Vietor má zaľúbenú, zoženštelú povahu. Obľubuje ak muži utekajú s ním a tak im strháva z hlavy klobúk, aby bežali za ním. Podieľa sa na mužskej práci, prináša vodu do oblakov a na zem, dokým znova začne zametať. Nebezpečnejší ako vietor je víchor. Podľa ľudovej viery je potrebné vždy sa o ňom vyjadrovať priateľsky, aby nenapáchal škody, napr. milý víchor, dobrý víchor.

Na hranici ovdušia je nebeská klenba a na nej množstvo hviezd. V ľudovej viere z prírodnej podstaty majú najdôležitejšiu úlohu nebeské telesá Slnko, Mesiak a hviezdy, čo je celkom prirodzené. Od nich závisí všetko: deň a noc, svetlo a tma, rok a storočia, počasie so svojimi prejavmi, rastlinstvo, ovocie, rast ľudstva a zvierat, hojnosť a bieda, život a smrť. V nedosiahnuteľnej diaľke, sa vo večnej mladosti, vznášajú nad človekom pripútanom k zemi. Človek im vďačí za blahobyt, rastlinstvo, zvieratá za rast, z nich sa ľudstvo naučilo merať čas a čítať budúcnosť. Človek žiadal od nich pomoc a radu a obracal sa na nich v biede a nemohúcnosti. Úctou, zbožňovaním a modlitbou im vyjadruje svoju vďaku.

Večnosť, zjavenie, zmiznutie a s tým spojené zmeny dali náplň početným mýtom a povestiam, kde vystupujú zosobnené vo vlastnej podobe alebo ako zvieratá či duchovia. Slnko so svojim silným svetlom má nepretržitý trvalo udržateľný životodarný účinok. Vystupuje ako mužské pokolenie. Mesiak je ženského rodu, pretože je jemnocitný, snivý a najmä vždy premenlivý, čo je všeobecná ženská vlastnosť. Slnko a Mesiak v nepretržitom večnom obehu sa vzájomne zdanlivo hľadajú a vyhýbajú. Slnko dáva Mesiaku svetlo a potom ho vezme späť. Jedno má svoje súkromie cez deň, druhé v noci. Všetko uvedené slúži ako náplň pre vznik kozmických zaľúbených mýtov, ktoré v početných obmenách zahŕňa mýtický svet skoro všetkých ľudí.

Ako príklad z mnohých obmien uvedieme:

Slnko a Mesiak sú ako muž a žena – manželia. Počas svadobnej noci žena – Mesiak bola chadná a vždy ospalá. Užialený manžel – Slnko sa zaprísal, že už nikdy viac nebudú spolu tráviť ani jednu noc. Manželka – Mesiak odpovedala najprv predstieranou ľahostajnosťou a potom smiechom. Manžel – Slnko konal v zmysle svojej prísahy – v hlbokom smútku sa rozviedli, ale vzájomné city lásky zostávali. Odvtedy sa často stretávali, ale vždy so vzájomnými výčitkami. Ak sa ich vzťah zhoršil nastalo stmievanie – Slnko ustupuje. Hlboký žal a zármutok Slnka sa vždy obnoví a to najmä príchodom noci, ktorú musí stráviť osamote. Vtedy roní červené slzy a krvavočervene sa zahalí. Aj Mesiak smúti, ak je smutný ubúda a má kosákovitý tvar, ak má nádej – je v splne. Jeho slzami sú padajúce hviezdy.

V množstve povier o Slnku a Mesiaku je aj nasledovná:

Jedna dobšinská stará mama vytríhala, že neslobodno ukazovať prstom do Slnka a strieľať do Slnka je boha urážajúci hriech, za ktorý patrí ten najstrašnejší trest.

V ľudovej povere majú vo viacerých podobách zosobnenie aj hviezdy. Poľovník sa stará o divú zverinu, ktorú pán neba ženie na lov; pastierovo pasúce sa stádo je na stráženie zverené Mesiacu. Ľudová povera však neverí iba zvieratám, ale aj iným subjektom. Vodné panny, ktorých telo sa končí rybím chvostom, nemajú nohy. Trpaslíci zase svoje nohy ukazovať nechcú a keď niekto ich nohy uvidí, znamená to najhorkejší zážitok a najhoršiu ľútosť. Tieto uvedené črty rozhodne poukazujú na hviezdny pôvod, keďže hviezdy sa bez nôh presúvajú po nekonečnom nebeskom priestore. Vodné panny a trpaslíci nosia červené čiapky, čo má súvislosť s trblietajúcimi sa hviezdami. Trpaslíci vykonávajú v noci tajné machinácie a s nastávajúcim ránom, keď by mohol niekto spozorovať ich nohy, zmiznú. Vodné panny plávajú v modrých vlnách vody ako hviezdy na modrom nebi. Všetky tieto črty sú charakteristické pre hviezdy. Lahostajný nočný tanec hájov a stromov, tance zomrelých duší nad hrobmi a pominuteľné nočné zmiznutia – čo by to mohlo byť iné ako zosobnenie na príklade hviezdneho roja.

Ved' aj blúdiacu mrtvú dušu vidí ľudová viera vo hviezdach. Podľa jej všeobecného názoru má každý človek svoju hviezdu, na ktorú je viazaná jeho blaženosť. Ak hviezda spadne, je koniec aj blaženému životu. Aj neživé objekty ľudová povera premieňa na hviezdy. Skryté poklady, ktoré strážia trpaslíci, morské panny, hadi a draci, sa cez deň pre ľudí menia na špinu, prach, listy stromov alebo iné bezcenné veci. Táto denná premena, rovnako ako aj skutočnosť, že ľudová povera myslí aj na podzemie, vypovedajú o hviezdach, ktoré po uplynutí ich času, sa ponoria pod zem. Miesta, kde sú skryté poklady označuje svetlo. To všetko sú charakteristické črty, ktorých význam, spolu aj so starými bájkami, upadol do stratena.

Zosobnenie v ľudovej viere sa vzťahuje aj na oblaky, blesky, hrmenie a dúhu, ktoré boli predmetom mýtov a povier.

Druhý živel – **ohň** zohráva dôležitú úlohu v každej bájke a povere, načo je aj primerane vhodný. Ani jeden z ostatných živlov nemá taký vyhradený dobročinný alebo škodlivý účinok ako ohň. Pokiaľ človek pri ostatných živloch a prírodných úkazoch vidí ich podnet na blízku, zdá sa, že ohň pochádza skoro z ničoho. Kým ostatné živly tvoria celky, v ktorých je ich individualitu ťažko rozoznať, ohň je zdanlivo živý, žiadostivý získavať okolité veci a je tvorený plameňmi pohlcujúcimi okolie. Z uvedeného možno pochopiť jeho osobnostnú podobu. Ohň má dvojakú úlohu a to dobročinnú a škodlivú, z čoho je možno aj odvodiť aj dvojtvárne pôsobenie dobrých a zlomyseľných duchov. Dobrý duch, pochádzajúci z ohňa, ako stvoriteľ a živiteľ, je každodenným stotožneným bohom. Zo škodlivých účinkov ohňa sa zrodila početná skupina zhubných, ničivých a zlomyseľných duchov. Mnohí ľudia zbožňovali a dodnes zbožňujú ohň. Na staré zbožňovanie ohňa poukazujú v dnešnej ľudovej viere viaceré črty. U prapredkov bolo ohnisko sväté. Pri požiari vhadzovali do plameňov

chlieb, veľkonočné vajíčka a trojfarebné mačky, aby oslabili duchov ohňa. Hriechy, ktoré farárovi nechceli vypovedať, zašeptali do pece, aby si uľahčili na duši.

V súvislosti so zbožňovaním ohňa vznikla aj povera o túlavom bludnom ohni, o ktorom existuje veľa povier. Tieto ohne, svojimi blikotajúcimi plameňmi, navádzajú na zlé cesty a vábia tulákov do nebezpečenstva a do močiarov. Ukazujú sa jednotlivo, neskôr vo väčšom počte, najmä na jeseň a v zime a to večer a v noci. Do dedín nevstupujú, obchádzajú ich. Ak si navzájom podajú ruky, tieto začnú horieť a dymiť. Obyčajne ide o zakliate duše ľudskej podoby a to za nejaké hriechy ako krádež, klamstvo, falšovanie hraníc, ktoré sa kajajú. Medzi nimi sú dobré i zlomyseľné. Ubližujú iba tomu, kto ich urazí. Ak ich človek požiada o nejakú prácu, alebo svietiť doma, očakávajú odmenu v podobe omrvínok chleba, múky, grošov a najviac obľubujú čierne sliepky.

Z množstva ľudových povier o bludnom ohni uvádzame:

Jeden človek sa zo svadobnej hostiny vracal domov, bolo už veľmi pozde. Cestou musel prejsť vedľa močiara, okolo ktorého vpredu, vzadu, sprava i zľava blikotali plamene bludného ohňa a chceli ho zlákať. Nepozeral teda vľavo ani vpravo, išiel iba rovno, ale jeden plamienok sa nebezpečne priblížil. „Chytím ťa“ pomyslel si a rýchlo hodil na neho čiapku – podarilo sa ! Keď však prišiel domov, zistil, že v čiapke je maličké mrtvé dieťa. Ovládol ho strach, vzal čiapku, vrátil sa k močiaru a vhodil doň dieťa. Bolo to najlepšie čo mohol urobiť, pretože sa v rozsiahlom prívale plameňov všetci duchovia rozutekali. Šťastne sa, ešte pomerne skoro, vrátil domov. Keď zatvoril za sebou posvätené dvere, bol zachránený.

Iný človek tiež chytil plamienok bludného ohňa a priniesol ho domov. Položil ho a odrazu zbadal, že bludný plamienok sa zmenil na hlavu smrčky. Keď otvoril okno, lebka sa cez neho sama vykotúľala von.

V ľudových povestiach zohráva svoju úlohu aj dym. Jedna z povier uvádza, že dym tajne uhrýva začiatok vypuknutia morovej nákazy.

Rovnako ako oheň, veľkú úlohu v ľudovej povere má aj jeho úhlavný nepriateľ – **voda**, ktorá vystupuje v mnohých bájkach a poverách. More, jazerá, rieky, potoky a pramene, sú sami osebe živou duchovnou podstatou, alebo sú aspoň domovom duchov. Prebývajú v nich rusalky, morské panny, vodné strašidlá a iní, na dne hĺbín skrývajú rozprávkové poklady ako obdivuhodné krásne kryštálové trblietajúce sa paláce. V tejto súvislosti ľudová povera pozná vodného muža (Bossymoon) desivého zovňajška, ktorým v Dobšinej strašili deti, aby sa nezdržovali pri potoku.

Voda bola od pradávna svätou, pretože sa v nej odzrkadľovalo nebo. V prirovnaní vody k oblohe je táto „spodným“ nebom – domovinou nebeskej bytosti. Ten, kto pľuje do vody – ten pľuje Pánu Bohu do očí. O mnohých horských jazerách povera hovorí, že do neho vhodenná skala zapríčiní víchricu. Voda iného jazera sa skalí, keď v blízkej dedine nastane smrť. Niektoré jazerá si pravidelne vyžadujú ľudskú obeť, ktorú však nikdy nevydajú. Voda

má tiež aj liečivé účinky, naviac aj životodárnu silu. Život človeka má tiež pôvod z vody. Jedna z povier hovorí, že babica nosí deti z potoka.

Štvrtý živel – **zem** (pôda) je tiež božstvom a zároveň aj živou bytosťou. Starci verili, že ak zem udrieš, plače, sťažuje sa a krváca. Po návrate domov zem bozkávali, pri sobáši dávali zem na hlavu, ak niekto umieral dávali mu zem do úst, pri sobášoch volali zem za svedka. Svoje tajnosti, rovnako ako u pece, zverovali aj zemi.

Podľa ľudovej viery, vnútro Zeme je celkom osobitným svetom a omnoho bohatším ako je jej povrch. Ako mnoho povestí o vode hovorí, že na dne sú uložené zlato, striebro a iné poklady, čo svedčí o odzrkadľovaní sa hviezd – tak aj vo vnútri Zeme sa skrývajú mýtické poklady pochádzajúce z hviezd spadnutých do Zeme. Z týchto povier pramenia bájky o podzemných chodbách, pri prechode ktorými môže šťastlivý smrteľník získať poklad. Podľa ľudovej povery je vnútro Zeme okrem toho aj zakliatym sídlom zlých bytostí – teda peklom.

V ľudových poverách nezriedka vystupuje aj **rastlinná ríša**. Rastlinstvu povera prisudzuje život a dušu. Rastliny vznikajú, rastú, kvitnú, plodia, zomrú a keď ich smrteľná meravosť pominie, znovu ožívajú. V ľudovej viere niektoré rastliny strážia duše zomretých ľudí, sú plášťom večných duchov a mnohé rastliny a stromy sú zase sídlom víl a zlých duchov. Z tráv a rastlín v poverách koncom 19. storočia má väčšiu úlohu už iba troj- a štvorlístková ďatelina. Kto náhodou nájde štvorlístkovú ďatelinu, toho stretne šťastie. Štvorlístok objaví aj čary a klamstvo. Ak niekto v nedeľu pred svitaním si vloží štvorlístok do čižiem, ten v kostole rozpozna bosorky podľa toho, že sedia obrátene chrbtom k oltáru.

Z rastlín okolia Dobšinej mali veľký význam sedmokráska obyčajná (*Bellis perennis*) a margaréta biela (*Chrysanthemum leucanthemum*).

Dobšinské dievčatá sa sedmokrásy (v dobšinskom nárečí „Farrarekter“) spravidla spytovali akého dostanú muža za manžela, či to bude farár, učiteľ, vdovec alebo mládenec ? („Farra – rekter – bidmoon – knêcht“) a pri každom slove riekanky vytrhli jeden kvetný lupienok. Často používali aj riekanku „ľúbi – neľúbi“, keď tiež pri každom slove vytrhli jeden kvetný lupienok sedmokrásy. Občas to vykonávali aj ženy, ak chceli vedieť, či ten, ktorého milujú, opätuje ich lásku a do akej miery.

Mýtus o stromoch má nielen hlboký zmysel, ale aj poetický nádych. V mnohých ľudových mýtoch vystupuje pod tisíckami vesmírnych hviezd obrovský strom so zlatými jablkami a zlatými listami a v každej ľudovej bájke živí ľudia, alebo im podobné bytosti sídlia v stromoch. Život a osud týchto bytostí je úzko spätý so stromom, bolí ich ak strom porania, spolu so stromom rozkvitajú a spolu chradnú, s ním žijú aj umierajú. O rôznych úlohách, ktoré ľudová povera pripisuje jednotlivým trávam, kvetom a stromom je ešte veľa bájok.

Významnejšie postavenie ako rastlinstvo, majú v ľudovej povere **zvieratá** a to už aj preto, že sú človeku bezprostrednejšie bližšie. Ich „ľudské“ myšlienky, ktoré niekedy prezradia, boli pre človeka dovtedy iba hádankou. Povery preto tušia v nich akési vyššie božské bytosti

a prisudzujú im schopnosť hovoriť, nesmrteľnú dušu a premenili ich strašidelných pokušujúcich duchov. Ďalej ich dávajú do súvislosti s nebeskými úkazmi ako hada s bleskom (obaja sa „kľukatia“), vlka s vetrom („obaja fičia“) a kravu s oblakmi (krava dáva mlieko a oblaky nebeské mlieko – dážď). Ľudová povera považuje hviezdy za zvieratá a hviezdám udelenú zdvorilosť, prenáša na zvieratá a obdarováva ich božskou povahou, videním budúcnosti a schopnosťou riadiť osudy. Považuje ich za vlastníkov zlata a strážcov pokladov, čo vyplýva z príbuzenstva k hviezdám. Tak, ako sa hviezdy s príchodom večera objavujú a skoro ráno zmiznú, ľudová povera považuje zvieratá za nočné mátohy. V podobe zvierat často vystupujú zakliate duše, bosorky, čarodejníci a čerti.

Z povier, všeobecne známych v Dobšinej a okolí, uvedieme charakteristické črty tých zvierat, ktoré mali mytologický význam.

Žaby boli považované za ducha strážcu pokladov, ktorý na blížiaceho sa vystrekoval jed, alebo ho očaroval svojim odpudzujúcim zjavom. Verilo sa aj, že v podobe žaby sa ukrýva tzv. „trud“ (Trúd – bohyňa severskej mytológie, dcéra Thóra boha hromu, blesku, dážďa, neba a plodnosti) - čo je tajomná bludná ženská bytosť, ktorej sa deti strašne báli. Staré mamy vraveli, že zabitá a vysušená žaba je dobrým liekom na všetky nákazlivé choroby.

Pavúk je v mnohých oblastiach posvätným, ktorému ľudová povera prisudzuje nadprirodzené vlastnosti. Jeho zabitie prináša nešťastie. Ak po niekom lezie pavúk postihne ho neočakávaná smrť, alebo dostane peniaze.

Hadov považovali ľudia za múdrych a to pre ich tajomný charakter, čo dokazuje aj písmo sväté, kde sa uvádza Kristovo poučenie: „budte rozumní ako hady!“ Aj v raji je had šikovným vábidlom. Jedna známa povera udáva, že hada neslobodno zabiť, pretože dôjde ku škodám na obilí alebo statku. Kto nosí sebou hlavu hada má šťastie vo všetkom. Ak z rastliny, ktorú had nesie v pysku, uvarí odvar žena, ktorá nemôže otehotnieť a užije ho, bude mať deti. To dosvedčuje aj príbeh chudobného človeka, ktorý preto aby mala manželka deti, zarmútene išiel do lesa a získal trávu od dvoch hadov. po príchode domov, manželka urobila a užila odvar a po roku sa jej narodili dvojčatá, čo ho veľmi potešilo. Po uplynutí dvoch – troch rokov mu ale pribudli starosti, pretože manželke sa každý rok narodili ďalšie dvojčatá. Ľudová povera vidí podobnosť medzi pohybom beznohého hada a hviezdami. Hviezdy pripomína aj to, že podľa povesti a ľudových porekadiel, mnohé hady nosia v papuli kľúč od dverí skrytého pokladu.

Podľa všeobecne zaužívaného názoru, **bocian** prináša deti. Jeho prilet oznamuje príchod jari – jar znamená zobúdzanie sa prírody zo spánku, vznik nového života a základ všetkého požehnania. Pre rodinu najväčším požehnaním sú deti. Ublížovanie bocianom a ničenie ich hniezd, prináša nešťastie.

V zmysle miestnej povery, sa **kukučka** považuje za proroka. Ak počas jej kukania spočítame peniaze, ktoré máme práve vo vrecku, dozvieme sa ako dlho budeme nažive. Ak spočítame koľkokrát zakuká – toľko rokov nás delí od svadby alebo koľko budeme mať detí.

Prorokom času je aj **kohút**, ktorý je okrem toho aj nepriateľom diablov a strašidiel, pretože jeho kikiríkaním sú títo nútení zmiznúť, podobne ako aj hviezdy zmiznú, keď kohút svojim kikiríkaním víta príchod svitania.

Prorokom je aj **havran**, ktorý je nedôverčivý, opatrný a pre svoj silný hlas a dlhý život je považovaný za božskú bytosť ovládajúcu múdrosť. Podľa jeho tmavého zafarbenia je obrazom smrti a plášťom diabla.

Ak na jar, ako prvú, zbadáš letiacu **lastovičku**, budeš v tomto roku šťastným a opačne, keď ako prvú na jar uvidíš sediacu lastovičku, budeš mať veľkú škodu.

Ak pri dome, kde je niekto chorý, kváka **vrana** alebo kuvik, tak to prívolať smrť; keď sa však ozýva **straka**, možno očakávať zlepšenie.

*Keď na ceste pred nami prebehne **zajac**, znamená to šťastie. Ak prichádza z ľavej strany, neslobodno sa za ním pozerieť, ale hneď odbočiť vpravo, pretože v opačnom prípade vám opuchne tvár.*

***Psi** sú nočné zvieratá. Ak pes breše na Mesiac, verili sme, že vidí duchov, ktorých človek nevníma. Podľa povery je často strážcom podzemných pokladov. Z toho akiste pochádza tradičné pomenovanie banského vozíka, ktorým baníci vynášali na povrch rudu – tzv. „Hund“ (v slovenčine pes). Pes ako nočné zviera je aj symbolom smrti, z čoho pochádza aj úslovie: „òm hunt kòmànn“ (nemecky „auf den Hund kommen“), v slovenčine „vyjsť na mizinu, alebo vyjsť na psí tridsiatok“.*

***Mačka** je takisto nočným zvieraťom s ligotavými jasnými očami, s ostrážitou povahou a pradením, ktoré je jej typickým prejavom. Povera ju tiež považuje za proroka. Ak cez cestu prebehne čierna mačka, znamená to šťastie. Ak sa mačka olizuje, príde hosť, v prípade, že si olizuje prednú časť tela – bude to muž, ak chrbát tak to bude žena.*

*Povery sú aj o kravách. **Krava** má v hornatej krajine schopnosť objaviť ložisko rudy. Po večeroch deti pozorovali akej farby sa kravy vracajú z paše, ak prišla prvá čierna znamenalo to že bude nečas, ak biela, predpovedalo to dobré počasie. Aj tá skutočnosť poukazuje na mýtiku príbuznosť medzi slnkom a kravami.*

*Veľmi často v ľudovej povere vystupuje aj **kôň**, ktorý na jednej strane symbolizoval solárne mocnosti a nebo, teda život, na strane druhej bol lunárnym symbolom spojený so živlom, podzemím a smrťou. Prepojenie koňa so slnečným božstvom, bolo veľmi rozšírené.*

Nie náhodou, ale určite, veľmi význačnou charakteristickou črtou ľudovej povery je to, že rastlinám a zvieratám pripisuje nesmrteľnú dušu a mení ich na božské bytosti. Naveky sa opakujúce prírodné úkazy vyvolali u človeka myšlienku na večnú skutočnosť a tak tento hľadá okrem seba nesmrteľné bytosti. Túžba po nesmrteľnosti pobádala na stvorenie takej bytosti, ktorá podobne ako hviezdy, nikdy nezomrie. Tak sa zrodili **démoni** (démon – zlý duch). Predstavujú akýsi prechod od zvierat uctievaných duchmi k božstvu. Podobu už však nemajú zvieracu a ich pôvod, obydlie a moc, sú utajované a nepochopiteľné. Ich akákoľvek činnosť je tajná. Život démonov neprebíha tak, ako u zvieracích a ľudských bytostí. Niektorí v mytológii

zomierajú, ale iba po niekoľkých storočiach. Ľudová povera, ich podľa prostredia, v ktorom žijú, rozlišuje na suchozemských démonov (trpaslíci, kobolty a obri) a vodných (vodné víly, morské panny).

Podľa ľudovej povery, spomedzi démonických bytostí, prebývali v našich okolitých vrchoch **trpaslíci**. Uznávali ich predovšetkým v banských oblastiach. Povera verí v trpaslíkoch preto, že aj človek vidí hviezdy ako maličké. Trpaslíci, ukrývajúci sa v podzemí, sú obrazom hviezd, nevedno kde sú a schovávajú sa v tmavých hĺbinách Zeme, keď sa ukladajú na odpočinok. Keďže prevzali od hviezd ich vlastnosti, a hviezdy nemajú nohy, tak aj trpaslíci majú spravidla problémy s nohami, napr. niektorým chýba jedna noha alebo majú jednu nohu zvieraciu. Preto sa obávajú a chránia sa predtým, aby ľudia neuvideli ich nohy. Spravidla majú ľudskú podobu s dlhými sivými fúzami, čierny obličaj a čierne ruky. Zo zvieratníkového súhvezdia si zachovali kozie uši, kozie alebo husacie nohy a ochlpenú kožu. Ich ošatenie býva lesklej červenej farby alebo nosia červenú čiapku. Ovládajú rôzne remeslá, známa je ich vlastnosť stať sa neviditeľným. Vedia čarovať a hnevajú sa, ak ľudia o tom pochybujú:

„Jedno dievča, ktoré pochybovalo o schopnosti trpaslíkov čarovať, presvedčil o opaku trpaslík tak, že ho začaroval. Donútil ju myslieť si, že sa brodí v hlbokom potoku, napriek tomu, že bola na suchej zemi obkolesená ľuďmi. Preto konala tak, ako to robia ženy stojacie v hlbokkej vode, keď si nechcú namočiť šaty – zdvíhala si sukňu. Okolo idúci ľudia sa nezvyčajnému správaniu sa dievčaťa usmievali. Keď čarovná moc prestala pôsobiť, prestrašená dievčina už nikdy viac nepochybovala o moci trpaslíkov“.

Trpaslíci vynikajúco ovládajú baníctvo, ale ovládajú aj kováčstvo, stavbárstvo, liečenie, pečenie, pradenie, mlynárstvo, tesárstvo a stráženie stáda. Všetky tieto remeslá vykonávajú ochotne a s neúnavnou snahou. Spomedzi démonov sú najviac pracovití. Táto nepretržitá mnohostranná pracovitosť, nemôže byť nič iné, ako nepretržitý nekonečný pohyb nebeských telies, ktorý spôsobuje striedanie sa dňa a noci, leta a zimy a dáva zrod všetkým prírodným silám. Trpaslíci náruživito milujú hudbu, spev a tanec, sú dobrými manželmi a otcami a radi rozdeľujú dary. Od ľudí však nezoberú nič, ale ako odmenu za prácu očakávajú kus chleba. Ak ich niekto núti k nejakej činnosti, zarmútia sa až tak, že sa viac neobjavia. Sú dávnymi obyvateľmi vrchov a sami sa cítia ako vrchy a skaly (steenott, steinalt). Ich obydlím bývajú trhliny v horách, jaskyne alebo stará zrúcané múry. Odtiaľ kryštálovým zrkadlom vidia všetko, čo sa na zemi deje. Ľudí pokladajú za dotieravých prišielcov. Vo všeobecnosti sú ale priateľmi ľudí, ku každému, kto si to zaslúži, sú dobrosrdeční a šľachetní. Pomáhajú a posluhujú pri práci ľudí doma, prácach na poli a v baníctve a aj múdrymi radami, chudobným darujú drahocennosť, chorým liečivé bylinky. Navyše uzatvárajú aj manželstvo s ľuďmi. Bez príčiny neublížia nikomu, ale beda tomu, kto ich urazí alebo nesplní ich želanie. Ich pomsta sa nedá vyprosiť. Kto vyžradí ich tajomstvá, stratí rozum, prípadne im aspoň musí niečo darovať. Kto trpaslíkov oklame, ten príde o všetko. Trestajú aj za priestupky pri plnení povinností voči blízkym. Ak je niekto neverný v láske, toho bezohľadne zahubia, ale obľubujú verných milovníkov, ktorých podporujú darmi a radami.

Ľudové povery pomenávajú trpaslíkov rôznymi menami. Tí, ktorí prebývajú v okolitých baniach a slúžia človeku majú názov **kobold**. Už význam ich pomenovania ich odlišuje od ostatných trpaslíkov. Kým ostatní majú vážnu až zachmúrenú povahu, koboldi sú veselí, žartovní až šibalskí. Z roztopaše fúknutím zhasínajú ľuďom horiace sviečky, lenivým sluhom prevracajú džbery s vodou, najlepším kravam vykrútia krky alebo ich podoja a každému svojmu počinu sa potichu usmievajú, alebo sa posmešne a veľmi nahlas chichocú. Kto by sa však za tieto ich skutky hneval, keď sú ozajstným požehnaním domovov a sú dobroprajní voči ľuďom. Oblúbeným sídlom koboldov sú aj mlyny, kde za svoju usilovnú prácu očakávajú kúsok chleba alebo koláča z najlepšieho pečenia.

Okrem domov sa zdržiavajú aj v baniach, kde sú pre baníkov užitoční. Prichádzajú v kožených sivých šatách s baníckou čiapkou, majú fúzy a bradu, často aj s hrbom. Napriek ich vysokému veku sú usilovní, mimoriadne silní a pracovití. Pomáhajú baníkom v práci, pracujú za nich počas obedňajšej prestávky a cez celú noc. Baníkom ostria vrtáky a klíny, nábožným robotníkom zapalujú zhasnuté kahance, zavedú ich k bohatému ložisku rudy a zahatajú prípadný prívál banskej vody. Zlých a nemravných robotníkov zabíjajú tak, že vyvolajú náhodné banské nešťastie, pri ktorom zahynú. Sú nepriateľmi kresťanstva a zvlášť zvonenia, kedy sa koboldi, podobne ako všetci trpaslíci, pred šírením kresťanskej viery, utiahnu nazad do vnútra vrchov. A tak, keď sa ľudia začínali mohutne klaňať božstvu, vyvolávalo to rozpory s trpaslíkmi a hlboká nenávisť nahradila staré priateľstvá. Trpaslíci s malým vzrastom a „veľkým“ srdcom odišli ďaleko do hlbín vrchov. Utiahli sa do svojich zlatých kryštálových jaskýň, aby sa už nikdy nemuseli objaviť pred nevďačnými ľuďmi.

Názov jedného kovu podmienil zrod povesti o trpaslíkoch pomenovaných ako kobold. Išlo o kovový prvok kobalt, čo malo súvis s pomenovaním trpaslíka. Pre krajanov z Dobšinej, je pôvod tohto pomenovania, pomerne známy. Baníci už vtedy každú rudu, z ktorej sa im nedalo vytaviť kov, považovali za nepriateľský počin trpaslíkov. Keďže z kobaltovej rudy sa nedalo vytaviť kov, znehodnocovala táto ostatnú rudu. Ak teda pri vyhľadávaní rudy našli baníci kobalt, hovorili: „ajhľa kobold zase hrá s nami svoju zlomyseľnú hru“. Tak sa z kobaltu zrodil kobold. Neskôr sa ale zlomyseľní trpaslíci stali „darcami pokladov“ pre baníkov, pretože v 16. storočí vyvinuli spôsob výroby modrého kobaltového skla a v 17. storočí prvý raz vyrobili kobaltovú farbu. V roku 1733 bola ešte vynajdená výroba oceľovosivého kobaltového kovu a od toho času sa kobalt stal „pokladom“ keďže na jeho získanie slúžila dobšinská ruda. Je zaujímavé, že práve nárečie dobšinských baníkov poskytlo dôkaz o tom, že pomenovanie kobalt pochádza od slova kobold. Názvy každého kovu sa v nemeckom jazyku uvádzajú v strednom rode: „Das Gold, das Silber, das Kupfer“, ale v dobšinskom nárečí: a s selber, a s koper a pod. Teda aj „Das Kobalt“, ale baníci v Dobšinej hovorili „der kôbolt“, čo je vlastne rozhodujúcim dôkazom toho, že „kobalt“ môže pochádzať z pomenovania trpaslíka „kobold“. Názov ďalšieho, príbuzného kovu „nikel“ sa tiež vzťahuje k menu jedného z trpaslíkov.

Obyvateľmi našej zeme s démonickou povahou sú aj **víly**, ktorým ľudová povera pripisuje silné duchovné nadanie bez ohromujúcej telesnej schránky, podobne ako aj u trpaslíkov, od ktorých sa však v mnohom odlišujú. Víly nezápasia s ľuďmi o moc, ale ani im neslúžia. Sú silnejšie, vzpierajú sa ľuďom, ovládajú biedu a šťastie. V povestiach a poverách vystupujú ako

bytosti ženského rodu so zázračne krásnymi vlasmi, ktoré strážia poklady alebo sledujú ľudí. Vtedy sa objavujú ako snehobiele bytosti s lúbezným čarokrásnym spevom. Podľa toho, kedy ich ovláda dobrý alebo zlomyseľný duch, sú buď uzmieriteľné alebo podráždené. V mnohých poverách a stredovýchodných ľudových povestiach sú ženskými bytosťami večnej krásy a mladosti, prejavujú sa večnou láskou, dobrotivosťou a múdrosťou. Nestážujú sa, ani neškodia, čarujú, ale iba v dobrom a priaznivom zmysle. Veľmi zriedka sa výnimočne zjavujú a to iba milostivým ľuďom. Podľa ľudovej povery sú schopné odstrániť čary spôsobené bosorkami. Deti, ktoré raz pobozkali, môžu ich vidieť, rovnako ako aj tí ktorým venovali talizman alebo sa narodili v nedeľu. Dobré víly obdarovávajú deti cnosťou, krásou, drahocennosťami a inými pozemskými dobrotami a zlomyseľné rôznymi duševnými a telesnými neduhmi až skorým úmrtím. Víly sa neskôr začínali schovávať, pretože ich kult zatienil čoraz viac šíriaci sa kult blahoslavennej Panny Márie.

V ľudovej povere mnohých národov víly splývali spolu s magickou silou stromov, morskými pannami, lesnými duchmi, ale aj s **bosorkami**, ktoré podľa povery zohrávali veľkú úlohu.

Čarodejstvo, bosorácke majstrovstvo a vševvedstvo bolo, alebo aj je, známe na mnohých vidiekoch. Spomedzi démonických bytostí, bosorky v ľudovej povere, nesporne zapustili najhlbšie korene. Bosorky v ľudovej predstave sú polo démonickými ženskými bytosťami škodiace svojmu okoliu, ich nadprirodzené schopnosti im umožňujú lietať, meniť podobu, vyvolávať choroby a iné nešťastia, vyvolávať búrky, kúzliť a spôsobiť pomocou mágie. Sú aktívne v noci kedy spravidla lietajú na metle a stretávajú sa na tajných miestach, prípadne na starých vysokých stromoch. Možno ich považovať za bytosti temnej postavy, ale aj tak majú hviezdny pôvod. Ich tajné pôsobenie, lietanie vo vzduchu a nočné stretávanie sa vo vysokých vrchoch, rozhodne poukazuje na hviezdy a nočné objavovanie sa hviezdneho roja.

Ľudová povera, aj **čertovi**, ktorý predstavoval zlomyseľnosť a podobu smrti, prisudzovala početné komické vlastnosti, čo je hlbokou svojráznou črtou zmýšľania ľudu.

Povera, ako by pociťovala potrebu najbolestivejšie katastrofy a najohavnejšej zlomyseľnosti, zmierňovať viacerými veselými skutkami, teda strach a hrôzu zakryť úsmevom. O démonoch, ktorí sa už zrodili pod vplyvom kresťanstva a nahradili starých, povera veľa nehovorí. Zánik moci smrti a zlomyseľnú moc – predstavuje čert. Čert, ako mytologicko - rozprávková postava, bol pôvodne u pohan-ských Slovanov démon symbolizujúci zlé sily, po príchode kresťanstva stotožňovaný s diablom ako vládcom pekla. Sú to bludní povaľáči, ktorí v spánku dusia ľudí, z čoho pramenia rôzne potiaže, ako sú krvilačné strašidlá, vampíri, ktorí sú cez deň v rakve a v noci z nej vychádzajú, aby vykonávali svoje hrôzostrašné skutky, to všetko sú domienky kresťanskej povery.

Mátohy a duše vracajúce sa do domov, sú tiež výplodom povery, keď táto pretavila vlastnosti hviezd, ktoré sa svojimi lúčmi svetla dostanú všade a rušia tak nočný pokoj. V mátohách, ktoré bez pokoja blúdia a vracajú sa, sa dá ľahko spoznať nepretržité miznúce a objavujúce sa nebeské telesá. Podľa ľudovej povery si duše zomretých vyberajú hviezdy ako svoje budúce obydlie. V nočnom stretávaní sa mátoh a tanca mŕtvych, ktorí vychádzajú z hrobu, povera vidí nočný nástup hviezdneho roja. V ľudovej povere vo všetkom a všade prírodné sily a úkazy slúžili ako mytologický základ.

Hviezdy pôvod majú aj tie bytosti, ktoré osídľovali prečudesné krajiny, o ktorých dobšinské deti na krídlach predstavivosti radi počúvali rozprávať. Tieto ľudové povesti rozprávalo staré mamy svojim vnukom, mláďenci na priadkach svojim dievčatám a pestúnka deťom. Všetci hrdinovia povestí majú hviezdny pôvod, je potrebné iba rozlúštiť čo ukrýva predstava ľudí rozprávajúcich bájky, ktoré prebiehajúci čas zahalil.

Milostná dvojica v povestiach je **slnko** a **mesiac**. Mladosť v povestiach a jej vývoj, odpovedá silnému účinku slnka od rána do obeda a od jari do leta. Aj slnko a mesiac, ako pár z povestí, tiež hľadajú alebo obchádzajú jeden druhého. Zmiznutie dvoch veľkých súhviezdí, ich prebývanie v tmavej noci alebo schovávanie sa za oblaky, v ľudovej povesti predstavuje službu hrdinom, zajatie, vyhnanstvo, ukrývanie sa a zatratenie prípadne iné utrpenia. Keď sa dve súhviezdia opäť objavia a ich svetlo zosilnie, tak sa hrdina z povestí vymaní z útľaku, väzenia alebo zatratenia a princovi alebo princeznej umožnia stať sa manželkou či manželom. Ako ľudia s nádejou očakávajú objavenie sa nočných hviezd, tak v povestiach v bezdetných manželstvách očakávajú narodenie dieťaťa. Kým hrdina chodí v sedem míľových čižmách alebo na lietajúcom koni, povesť poukazuje na nemerateľnú vzdialenosť, ktorú nebeské telesá v ríši hviezd ubehnú. Tri sestry sú obdobou troch mesačných fáz. Nov mesiaca a bezhviezdna tmavá noc dostáva svetlo zo slnka – v povestiach zatratená alebo začarovaná princezná za mení zaľúbený bozk za nový život. V povestiach premeny mytologických zvierat a hrdinov tiež poukazujú na príbuznosť k hviezdám, ktoré v podobe zvierat alebo pod ich menami sa vyznačujú na nebi. Vlasy hrdiniek v povestiach a ich odev bývajú spravidla zlaté, ktoré sa skvejú ako svetlo hviezd. Tak ako pri trpaslíkoch a vílach, v ľudových poviedkach hviezdne, slnečné a svetlo večernej zory, znamená červenú čiapočku. Aj rozprávková červená čiapočka znamená mesiac alebo večerné zore. Vlk je nočným zvieraťom a keď teda zožerie červenú čiapočku znamená to noc, ktorú večerné zore zaženu. Slnko, ktorého lúče pripomínajú šípy, sa v povesti o červenej čiapočke objavuje ako poľovník, ktorý premôže vlka (znak noci) a večerné zore ako ranné, ho znovu oživia. Viaceré povesti spomínajú deti, ktoré majú na čele hviezdu alebo ktorým z úst, vlasov alebo očí vypadávajú perly, ruže zlato a drahokamy. Povesť o hrdinoch často hovorí, že sú krajší ako slnko alebo mesiac a považuje ich za obraz nebeských telies. Symbolom zlomyseľnej macochy sú strašidelné noci s hustou temnotou, ktorá zničí všetko živé alebo ich ponorí do hlbokého spánku. Rozprávkové nádherné zlaté hrady, sklenené vrch, čudesné záhrady a stromy so zlatými jablkami, neznamenajú nič iné ako stvorenie sveta s hviezdami a inými krásami.

Jednou z najkrajších miestnych povestí Dobšinej, ktorá nemá obdobu v iných poverách, je povesť o **sklenenej pani** (v miestnom nárečí „**Die gläser Fraa en der Maron**“).

Dobšinské deti, chvejúce sa zbožnosťou, si ju rozprávali medzi sebou. Tento výtvor ľudovej predstavy je duševným výkvetom výhradne dobšinského horského vidieka. A keď neskorší školáci, ale aj starší, ktorí o nej dovtedy nevedeli a o príbehu sa dozvedia, ostanú bez slova. Po niekoľkých ľudských vekoch, však aj sklenená pani sa bude naveky skrývať, tak ako sa skrývajú aj duchovní obyvatelia vrchov, baní, dolín, potokov, lesov a stromov.

Deti si medzi sebou predávali povest' tohto znenia:

„Beit abu drèn èn der drèttn Maron ènderan glêsernan steen ès a glêserna truh, èn der glêsernan truh a glêserna fraa. Die leit dat òw-an schotz und dear ès vòrbònschn. Olla siebn joar òm sieb'ntn tog vòn sieb'ntn mônert hêbt sich der steen, die truh mecht sich òf und die glêserna fraa kimmt raus. Benn abear zò dear zeit doar kimmt und dat nèt derschrêckt, hêbt die glêserna fraa ihra hont und binkt-òm beg. Hod-er sich èmgadrêt und leeft-er beg, heart-er òw-eemòl, dos abos hèn-der-òm kault. Benn er zorèckschaat, gasied-er a kuf mèt gòlt gafèllt, die hêbt ober gleich on sich zòrèck zò kauln und ès òw-eemòl beg. Schaad-er sich ober nèt èm, pis er aheem kimmt, kault die kuf kuntanier hèn-der-òm hear und gaheart denn ihm und aus-òm bit a steenreicher moon. Èn die drètta Maron tarr-er ober nèt gêhn und ooch ollas ondera muss-er vòrgess'n. Benn nèt, ès der gonza schotz bieder beg.“

V preklade:

„Niekdé ďaleko na treťom Maróne sa pod sklenenou skalou nachádza sklenená truhla a v nej sklenená pani leží na poklade, ktorý je zakliaty. Každým rokom v siedmom mesiaci a siedmom dni sa skala zdvihne, truhla sa otvorí a sklenená pani z nej vystúpi. Ak niekto v tom čase príde na dané miesto a nezľakne sa, sklenená pani zdvihnutím ruky naznačí, aby sa vzdialil. Ak sa tento človek otočí a odíde, zrazu počuje, že sa za ním niečo kotúľa. Pohľadom nazad zbadá sud naplnený zlatom, ktorý sa v tej chvíli začal kotúľať späť až odrazu zmizol. Ak ale tento človek sa neobzrie nazad, kým príde domov, sud sa stále kotúľal v jeho stopách a stane sa jeho vlastníctvom, čím sa človek stal bohatým. Nesmie sa ale už nikdy viac vrátiť k tretiemu Marónu a musí na všetko zabudnúť, lebo v opačnom prípade poklad znovu zmizne“.

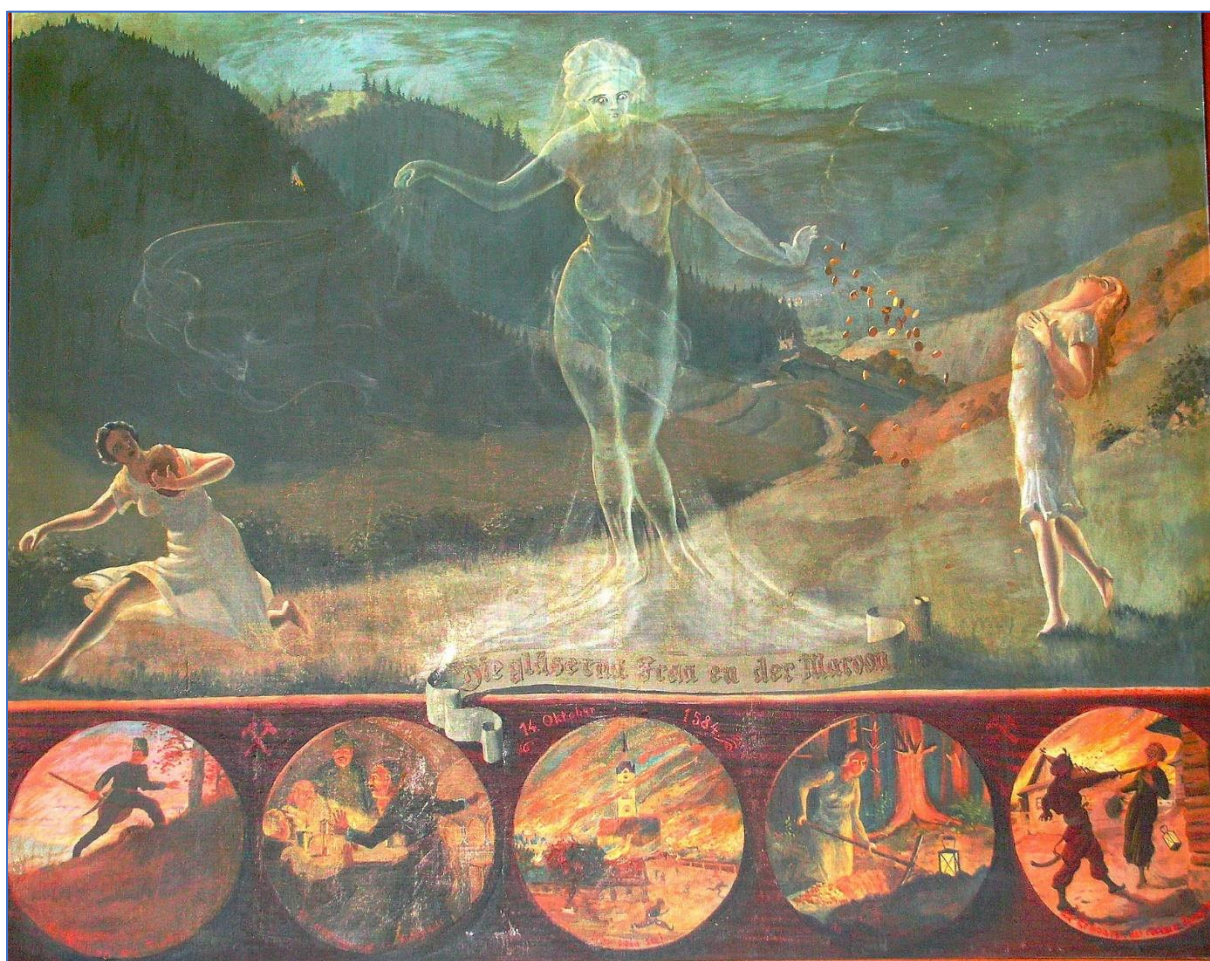
Vznik tejto povesti konkrétne siaha k určitému dátumu a to je noc zo dňa 14. na 15. októbra 1584, keď Dobšina bola prepadnutá a vyplienená Turkami.

„Miestna zbohatlíčka veľmi pekná pani, vlastniaca vychýrené pohostinstvo Pri bujaku, mala hodne peňazí v zlate a údajne pri prepade bežala so svojim zlatom do prvej Maróny, kde ho schovávala. S tretím mešcom ju však Turek na koni dobehol, čiže tento nestačila ukryť, mešec jej vytrhol a so šablou ju na mieste pod krkom podrezal. Údajne sa od

týchto čias sklenená pani občas niekomu ukázala, niekoho aj obdarovala, ale bola aj zvodná voči počestným mládencom, ktorých tiež lákala zlatom a potom sa ich zmocnila“.

O sklenenej pani kolujú aj povesti, že keď Dobšinej hrozia nebezpečenstvá, v tých prípadoch ju možno zazrieť, napríklad pri požiaroch, alebo iných živelných pohromách (podrobnejšie na stránke www.dobsincan.estranky.sk/clanky/historia-mesta/...).

Príbeh sklenenej pani bol v priebehu času spracovaný literárne aj výtvarne. Dobšinský rodák Samuel Klein vo svojej publikácii „Topscher Gatscholper“ vytlačenej v Dobšinej roku 1914 uverejnil veršovanú variantu „Die gläser Frau en der Maron“ a dobšinský rodák Eugen Halassy v roku 1929 namaľoval obraz, ktorý približuje tento príbeh a je uchovávaný v budove radnice mesta Dobšiná.

V spodnej časti obrazu sú v piatich malých obrázkoch znázornené udalosti ktoré príbehu predchádzali. Prvý obrázok zľava, znázorňuje istého baníka, ktorý šiel od baní zo Striebornej, popri Ramži, odkiaľ zbadal Turkov prichádzať, rozhodol sa, že pôjde dobšincanov varovať a šiel priamo na radnicu, kde sa v neskorých hodinách zabávali radní páni (druhý obrázok). Na ďalšom obrázku je ignorovanie radných pánov o zvestovaní prepadu, ktorí sa vysmievali tomuto baníkovi s tým , že „chce niečo vypiť“ a občanov nevyrozumeli. Tento baník

preto zašiel za evanjelickým farárom - ktorý sa vďaka tomu zachránil. Na ďalšom podobrázku je samotná horiaca Dobšina so zobrazením evanjelického kostola a ďalej nasleduje zakopávanie pokladu a napokon samotné zavraždenie miestnej zbohatlíčky.

Zdroje:

Gyula Szojka: A természet a néphitben tekintettel a Dobsinai babonákra és népmondára, vy-tlačené v miestnej tlačiarni, Debrecen 1884

Rozložník O.: Banská víla – Die Grubenfee, vyd. Mesto Dobšina 2020

www.dobsincan.estranky.sk/clanky/historia-mesta/...

S použitím uvedených prameňov zostavil Mikuláš Rozložník, Košice, 08/2025